

SAMIHA AYVERDİ, NECİP FAZIL KISAKÜREK VE HÜSEYİN CAVID’İN ESERLERİNDE İÇ ÇATIŞMA

*Eşqane AKİF KIZI BABAYEVA**

Özet

Azerbaycan’ın ünlü yazarı Hüseyin Cavid, dinî-felsefi ve Türkçü ideolojisi bakımından önem taşımaktadır. Samiha Ayverdi ve Necip Fazıl Kısakürek de Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı’nda kendine özgü yeri olan büyük şahsiyetlerdir.

Makalemizde Hüseyin Cavid’in “İblis” eseri ile Samiha Ayverdi’nin “İnsan ve Şeytan” ve Necip Fazıl Kısakürek’in eserleri mukayese edilecektir.

Şunu kaydetmek gerekir ki, bu eserlerde ruh ve beden çatışması ele alınmıştır. Eserler tür bakımından farklı olsalar da, konu bakımından benzeşmektedirler. Bu eserlerde Allah ile Şeytan arasında sıkışan insan ruhunun görünüm düzeyleri ele alınmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Azerbaycan Edebiyatı, Türk Edebiyatı, Karşılaştırma, Roman, İblis, Nefs, Monolog, İç Çatışma.

INTERNAL CONFLICTS IN THE WORKS OF SAMIHA AYVERDİ, NECİP FAZIL KISAKUREK AND HUSEYİN JAVID

Abstract

Azerbaijani famous writer Huseyin Javid has a great importance from religious-philosophical and turkish -ideological point of view. Samiha Ayverdi and N.F.Kisakurek are also notable figures who have specific places in the turkish literature of Republican period. The mystical-philosophical ideaology plays a significant role in the novels by Samiha Ayverdi.

In this article we analyse and compare Huseyin Javid’s “Devil”, Samiha Ayverdi’s “Man and Satan” and N.F.Kisakurek’s works.

It is necessary to point out that this article focuses on the analysis of devil character and the conflict between soul and body in these works. Despite genre differences, they contain similarities on subject. These works investigate the human soul torn between God and Devil.

Key Words: Azerbaijan Literature, Turkish Literature, Comparison, Novel, Satan, Monologue, Internal Conflict.

Giriş

İnsanüstü varlıklar olarak tanımlanan cin ve iblisleri sistematik olarak inceleyen çalışma alanı yani demonizm dünya edebiyatlarında işlenen önemli konulardandır. Dünya edebiyatında Schlegel, Goethe, Thomas More, Byron, Hugo, Puşkin, Lermantov vb. gibi pek çok yazar eserlerinde mitolojiyi ve mitolojiden hareketle de insanüstü varlıkları konu edinmişlerdir. Örneğin; Dante Alighieri’nin “Cehennem”, John Milton’un “Kayıp Cennet”, Johann Wolfgang Goethe’nin “Faust”, Jacques Cazotte’un “Aşık Şeytan”, Charles Baudelaire’in “Şeytan’a

* Doç. Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Nizami Gencevi adına Edebiyat Enstitüsü Genç Alimler Konseyi Başkanı, Bakü / AZERBAJYCAN, el-mek: eshqane@mail.ru

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4934-4168>

Dualar”, Mihail Bulgakov’un “Üstat ile Margarita”, William Peter Blatty’nin “Şeytan”, Neil Gaiman’ın “Sandman”, Stephen King’in “Mahşer” eserlerinde iblis/şeytan konu edinmiştir.

Azerbaycan ve Türkiye sahası – Türk edebiyatında da kötülüğün, şerrin, nefsin simgesine dönüşen İblis karakterine rastlanmaktadır. Edebiyatımızda “Kitab-ı Dede Korkut”tan başlayarak çağdaş edebiyatımıza kadar hem nazım, hem de nesir eserlerinde bunun örneklerini görmekteyiz. Örneğin; H. Cavid’in “İblis”, “İblis’in İntikamı”, Abdurrahim Hakverdiyev’in “Hortdanın Cehennem Mektupları”, “Peri-Cadu”, Yusif Samedoğlu’nun “Katl Günü” vs.

XX. yüzyıl başı Azerbaycan edebiyatında İblis arketipinin konu edinildiği şaheser, büyük yazar Hüseyin Cavid’in “İblis” adlı eseridir. Bu nedenle de makalemizde H. Cavid’in “İblis”iyle karşılaştırmalar yapılacaktır. Türkiye sahası Türk edebiyatında da Abdülhak Hâmit, Namık Kemal, Tevfik Fikret, Necip Fazıl Kısakürek, Samiha Ayverdi, Sabahattin Ali vb. yazarların eserlerinde demonizme bir şekilde değinilmiştir. Ruh beden çatışması esasen Necip Fazıl Kısakürek ve Samiha Ayverdi’nin eserlerinde yer aldığından makalede Necip Fazıl Kısakürek’in “Siyah Pelerenli Adam” tiyatrosu, şiirleri ve “Aynadaki Yalan” romanı, Samiha Ayverdi’ninse “İnsan ve Şeytan” romanı ele alınarak incelenecektir.

Hüseyin Cavid, Necip Fazıl Kısakürek ve Samiha Ayverdi

Türk dünyasının bu isimlerini birleştiren temel unsur, hayat karşısında almış oldukları tavır, yaşam üsluplarındaki benzerlik, fikri düzeydeki yakınlıklardır. Büyük şair, tiyatro yazarı mütefekkir Cavid, tüm hayatını millî mücadeleye, Türk birliğine adanmış, “Ana” (1910), “Meral” (1912), “Şeyh Sinan” (1914), “Şeyda” (1916), “Uçurum” (1917), “İblis” (1918), “Afet” (1920), “Peygamber” (1921), “Knez” (1928), “Siyavuş” (1932), “Hayyam” (1935) gibi eserler kaleme almıştır. Onun “Telli Saz”, “Cengiz”, “Atilla” trajedileri ise 1937’de kaybolmuştur. Azerbaycanlı bilim adamlarından pek çok kişi Hüseyin Cavid üzerine araştırma yapmıştır: Memmed Cefer, İsa Habibbeyli, Rafael Huseynov, Yaşar Garayev, Mesud Alioğlu, Mehdi Memmedov, Zahid Ekberov, Selaheddin Halilov, Refik Zeka, Hüseyin İsrailov, Timurçin Efendiyev, Veli Osmanlı, Ejder İsmayilov, Kamran Eliyev, Himalay Kasımov, Tahire Memmed, Zaman Asgerli, Azer Turan, Lutfiye Asgerzade, Cavide Memmedova, Enver Uzun vb. Hüseyin Cavid üzerine araştırmalar yapmış, makaleler ve monografiler yazmışlar¹.

“Hüseyin Cavid kendi döneminde Türk birliği ülküsünün Azerbaycan’da bulunan tek taşıyıcısıdır. O denli ki, 1919 yılında doğmuş oğluna Osmanlı aşiretinin büyük babası Ertuğrul Gazi’nin ismini verir. 1923 yılında dünyaya gelmiş kızına Turan Cavid ismini vermesi de kendi mefkuresine sonuna kadar bağlılığının işaretidir. Cavid kelimesi, “ebedi, baki, ölümsüz” anlamına gelir. Turan Cavid ise Ziya Gökalp’in bahsettiği müebbed bir ülkenin - Turan’ın, yani Ebedi Turan’ın eşanlamlısıdır (Hüseyin Cavidin Eserleri, Hazırlayan: A. Turan, 2013: 11-12)”.

Hüseyin Cavid’in yaşadığı dönem, Azerbaycan’da büyük bir kaosun yaşandığı, repressiyanın ortaya çıktığı, düşünen beyinlerin yok olmaya mahkûm edildiği, “halk düşmanı” damgasının vurulduğu bir dönemdir. İstanbul Darülfünun’da Rıza Tevfik’in talebesi H. Cavid yenilmez bir mücadele adamı olmuş, takiplere rağmen bu mücadelesinden hiçbir zaman vazgeçmemiştir. “Halk düşmanı” damgasıyla, sevdiklerinden ayrılarak Sibiryaya sürülen Cavid, 5 Aralık 1941’de 59 yaşında vefat etmiştir.

¹ Habibbeyli İ. XX asrın evveleri Azerbaycan yazıcıları: Nurlan, 2004; Qarayev Y. Facia ve kahraman, Bakı: Azernesr, 1965; Qarayev Y. Ön söz. H. Cavid’in yaratıcılığı, Bakı: Lider, 2005, Qasımov C. Mahpus tercüme-yihali, Bakı: Sada, 2003; Quliyev Ə. Hüseyin Cavidin dili hakkında/ Taleyi ve sanatı (tert.ed. ve toplayan İ. Habibbeyli), Bakı, 2007; Hüseyin Cavid taleyi ve seneti (Makaleler). (2007). Bakı: Nurlan. Məmməd T. XX asr Azerbaycan edebiyatı, Bakı: Apastrof, 2010; Asgerzade L. Hüseyin Cavid ve Şark; Asgerzade L. Hüseyin Cavid: Muhiti ve muasirleri, Bakı, 2015; C. Memmedli, H. Cavidin maarifçi ve edebi-nezeri görüşleri, Bakı: Mütercim, 2013. vs.

Vefatından 15 sene sonra 6 mart 1956 tarihinde Hüseyin Cavid'e beraat verilmiştir. Akademik İsa Habibbeyli onun beraat alması ve Azerbaycandaki değeri konusuna değinerek yazıyor: “Bunun yanısıra büyük devlet adamı Haydar Aliyev'in Hüseyin Cavid'in doğumunun 100.yılı jubilesinin geçirilmesi konusundaki 21 temmuz 1981 tarihli Kararı büyük sanatkara siyasal beraatın göstergesidir” (Habibbeyli İ. Hüseyin Cavid taleyi ve sanatı , 2007: 5)

Her zaman çağdaşığa, modernliğe önem veren şair, aynı zamanda eserleriyle geçmişten kopmamayı, millî-manevi değerlere sahip çıkmayı, ilahi kaynaklara yaslanarak ilerlemeyi tavsiye etmiştir. S. Ayverdi gibi, onun eserleri özellikle de, “Şeyh Sanan”, “Peygamber” vs. gibi tiyatroları tasavvufi-felsefi muhtevası bakımından dikkati çekmektedir. A. Turan'a göre bu eser, “Dünya edebiyatında tasavvuf anlamlarının bir küll halinde tiyatroya uygulandığı ilk eserdir (Hüseyin Cavidin Eserleri, Hazırlayan: A. Turan, 2013: 113)”.

Aynı dönemin yazarlarından olan Necip Fazıl Kısakürek de Cumhuriyet döneminde kendine özgü bir yere sahiptir. Esasen şairliği ile tanınan N.Fazıl aynı zamanda tiyatro ve roman yazarı olmuştur. Büyük Doğu, Ağaç dergisini çıkarmış, Büyük Doğu Yayınevini kurmuş, kendinden sonra büyük bir ekol yaratmıştır.

Samiha Ayverdi de farklı edebî akımların, ideolojilerin hüküm sürdüğü bir dönemde yaşamış, dinî-tasavvufi-felsefi muhtevalı eserler kaleme almıştır. 1938'de ilk romanı “Aşk Budur”u yayımlatan yazar, 1946'dan sonra fikrî ve tarihî eserlere ağırlık vermiş, hatıralarını da kaleme almıştır. Onun üzerinde, mutasavvıf, mütefekkir Kenan Rifai'nin büyük etkisi olmuştur. O, “Aşk Budur” (1938), “Mâbedde Bir Gece” (1940), “Ateş Ağacı” (1941), “Yaşayan Ölü” (1942), “İnsan ve Şeytan” (1942), “Son Menzil” (1943), “Yolcu Nereye Gidiyorsun?” (1975), “Kenan Rifâi ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık” (biyografik araştırma) (1951) vs. gibi 30'u aşkın eser yazmış, seksen yedi yıllık hayatını Türklüğe hizmetle geçirmiştir.

Şeytan Olgusu

İblis - / şeytan olgusu öncelikle mitik ve efsanevik bir karakter olarak anlatılarda yer alır. İblis kavramı şiir ve felsefeden önce mitolojide mevcut olmuştur. Bu gerçeklik karşısında mitik ve efsanevik iblis kimdir, sorusu cevaplandırmağa muhtaçtır. Bu konuda Yaşar Garayev'in görüşleri şöyledir:

O, ateşten oluşmuş bir varlıktır ki, çamurdan oluşmuş insana secde etmediği için Allah onu cennetten kovmuştur. İnsanın ve İblis'in biyografisi buraya kadar da birkaç noktada onlar arasında bir ölçüde birlik “anlaşma” imkânını mümkün kılıyor. Odur ki, önceleri Kabil (Byron, “Kabil” faciası) sonraları Faust (Goethe, “Faust” faciası) İblis'le ittifaka giriyor. Fakat bu, İblis'in henüz sonraki, poeziyadaki biyografisine aittir. Buraya kadar söylediklerimizde onun mitoloji ve “İncil”deki tarihidir. Aslında şiirde de bu tarih neredeyse tekrarlanmaktadır (Garayev, 1965: 115-116). Görüldüğü gibi, İblis hem edebiyatta, hem de dinde olumsuz bir karakter olarak sunulmaktadır. İnsanı kötülöklere sürükleyen nefsin tezahürü İblis'tir.

İblis'le ilgili “Kuran-ı Kerim”de ayetler geçmektedir. Örneğin;

“Ve o zaman meleklerle: “Âdem'e secde edin!” dedik, hemen secde ettiler. Yalnız İblis dayattı, kibrine yediremedi, inkârcılardan oldu” (2:34).

“Ey iman edenler! Şeytanın adımlarını takip etmeyin. Kim şeytanın adımlarını takip ederse, şunu bilsin ki o, edepsizlikleri ve kötülüğü emreder. Eğer üstünüzde Allah'ın lütuf ve merhameti olmasaydı, içinizden hiçbir kimse temize çıkmazdı. Fakat Allah, dilediğini arındırır. Allah işitir ve bilir (24: 21).”

Bu ayetlerin hepsinde, şeytana uymama, ondan kaçınma ifade olunmaktadır.

Kutsal kitaplardan yapılan alıntılamalarda dikkati çeken bir başka unsur ise iblisin niçin var olduğu sorusudur.

S. Ayverdinin “İnsan ve Şeytan” romanının önsözünde Ergun Göze, bu meseleye değinerek, büyük mutasavvuf Seyyid Ahmed er-Rifai'den örnek verir:

“Şeytan niçin yaratılmıştır diye düşünebilirsiniz. Ziyarete gittiğiniz evin önünde havlayıp sizi bırakmayan köpeği düşünün. Ne yaparsınız? Onun gibi, şeytan da bu mevcudatın sahibine iltica etmeniz için vardır (Ayverdi, 2004: Takdim).”

Demek, Rifai'e göre, Allah'a ulaşmada, insanın kendinden geçmesinde, ölmeden ölümü anlamasında İblisin payı vardır.

Nefs Problemi. Ruh ve Beden Çatışması

Edebi eserlerde simgesel varlık olarak nitelendirilen iblis, aslında aslında insanın kendi nefsidir. Ve incelemeğe aldığımız eserlerde asıl ruh ve beden çatışması, yani insanın iç çatışması ele alınmaktadır.

Hüseyin Cavid, “İblis” trajedisinde I. Dünya Savaşında Osmanlı İmparatorluğunun manevi ve psikolojik durumu konu edinmektedir (Memmedli, 2014). “İnsan ve Şeytan”daysa aile-maişet konusu, Necip Fazıl'ın adı geçen eserlerindeyse ruh-beden çatışması anlatılmaktadır. Bu eserlerde “İblis” karakteri üzerinde durulmakta, insan ve nefis meselesi incelenmektedir .

“İblis” tradejisinin baş kişisi Arif'dir. İlk perde Melek ve İblis'in diyaloguyla başlar. İblis savaş sahnesine işaret ederek, memnun kahkahalarla,

Deryalara hükmetmede tufan,

Sahraları sarsıtmada volkan,

Seller gibi akmakta kızıl kan,

Canlar yakar, evler yıkar insan... (Hüseyin Cavid, 2013: 163).

Melek, “Ya Rab, bu ne dehşet, ne felaket. İblise mi uymuş beşeriyet” diyerek bu vahşetten sarsılır. Görüldüğü gibi ilk perdede hayır ve şer arasında bir çatışma başlar.

Eserin esas kahramanı Arif'in İstanbul'da evi yakılmış, kardeşi kaybolmuştur. O, biricik kardeşi Vasıf'ın arayışında olan gururlu bir gençtir. Toplumu derinden yaralayan vahşetler, dökülen kanlar Arif'i düşüncelere daldırır. Bu vahşetlere artık dayanamayacağını anlar. O zaman, İblis peyda olarak, onun yardımına koşmak ister, Arif metanetle onu defeder:

Uymam sana, her melanetin bence ayandır,

Defol da git, azgınları, sapkınları kandır;

Hurriyete asla beni sen irdiremezsin,

Bir zulmet iken nur-i hakikat veremezsin (Hüseyin Cavid, 2013: 163).

İblis ne kadar cehdetse de, Arif,

Mahvolursa da, hep benliğim uymam sana, defol (Hüseyin Cavid, 2013: 169).

diyerek, nefsinin öldürmeye çalışır. Öte yandan da, Arif bir zamanlar komşusu olan Rana'ya âşıktır. Güzel bir hemşire olan Rana'nın asıl amacı, babasını katleden kişiyi bularak intikam almaktır. Rana'nın aşkı Arif'i nefsiyle karşı-karşıya getirir. İblis bu kez ondan kalbini, ruhunu ister.

Bir şeyin yoksa da gönlün var ya,

Bana ver gönlünü.... (Hüseyin Cavid, 2013: 192).

Arif,

Asla, asla!...

Bunu hiç umma, sakın Arif'ten,

Vermişim gönlümü yalnız ona ben (Hüseyin Cavid, 2013: 163).

demesine rağmen, yine de şeytana uyar, onun su yerine verdiği şarabı içer. Sarhoş Arif, daha sonra, sevgili Rana'yı ona gösteren İblis'in ayaklarına kapanarak, minnettarlığını ifade eder;

Bir Hızır mı, ya melek misin sen?

Yalnız bunu bilmek isterim ben (Hüseyin Cavid, 2013: 219).

Rana'ya duyduğu aşk onu yenik düşürerek, düşünmeden nefis isimli kâfirin kölesine çevirir, türlü cinayetlere sürükler. İblis halinden memnun kahkahalar atarak zaferini alkışlar. Sevgili Haver'i öldürerek, Rana ile beraber giden Arif'in ardından şiddetli kahkahalar atar;

Kaçmalı, elbette, uzaklaşmalı.

Başka cinayetlere yaklaşmalı.

(kahkaha)

Siz ne kadar benden uzaklaşsanız,

Yer değil, eflake uçup kaçsanız,

Karşılaşıp birleşiriz daima,

Ayrı değil, çünkü biriz daima (Hüseyin Cavid, 2013: 223).

Nefsine yenik düşen, Şeytan'ın emrine muntazır olan Arif, yıllarca aradığı sevgili kardeşi Vasıf'ı öldürdükten sonra onun yıllardan beri hasret kaldığı, hep aradığı kardeşi Vasıf olduğunu öğrenir. İblis kendi zaferini kutlarmış gibi, mağrur kahkahalar atar;

Bir zamanlar ceberut alemine

Hep uçar, hep öyünürdün de, bu ne?

Vurulup bir kıza habus oldun,

Hırsız oldun, meye me'nus oldun.

Hakkı, vicdanı buraktın, gittin.

O sefilin kızını mahvettin.

Dökülen kanlara hep düşman iken,

Oldun öz kardeşinin katili sen (Hüseyin Cavid, 2013: 257).

Eserde, bir zamanlar paraya-altına önem vermeyen, savaşlara karşı çıkan gururlu bir gencin basit duygular yüzünden tamamen düştüğü, Rabb'ine, sevdiklerine ve kendine yaban kaldığı gösterilmektedir.

Bu eser, Necip Fazıl Kısakürek'in "Siyah Pelerenli Adam" eseriyle benzerlik taşımaktadır.

"İblis" eserinde olduğu gibi "Siyah Pelerenli Adam"da da İblis ısrarcıdır. Arif ilk önce Şair gibi, "Mahvolursa da hep benliğim uymam sana def ol" dese de, ona çok karşı çıkamaz (Asgerzade, 2005: 105). Hem Samiha Ayverdi hem Hüseyin Cavid hem de Abdurrahim bry Hakverdiyev'in eserlerindeki İblis kıyafet değiştirerek insanı doğru yoldan saptırmaya çalışır. Bu eserlerde insan psikolojisi ön plana çıkmaktadır. "Siyah Pelerenli Adam" eserinin baş

kahramanı Şairdir. O, şairin karşısına gâh içinden gelen bir ses, gâh güzel bir kadın, gâh siyah pelerenli, uzun kâküllü adam, gâh da avucu altınlarla dolu olan bir adam olarak çıkar. İblis'in sadece tek amacı vardır: Şairin ruhuna sahip olmak. Eserin başlangıcında gecenin sessizliğinde bir şairi görmekteyiz. Eserde nefis ve ruh çatışması en yüksek zirveye kaldırılır. İlk önce şair, çok rahatlıkla "Sus, yerin dibine giresi Şeytan! Sus, lanete gelmiş, sus!" (Kısakürek, 2008: 18) dese de, İblis hayallerinin kadınına dönüşünce, muvazenesini kaybetmeye başlar ama Arif'ten farklı olarak metanet göstererek yalnız onun, büyük yaradanın hakikati der (Kısakürek, 2008: 27). İblis şairin ruhunu ram etmeye, ruhun, inancın mukabilinde altınlar, kadın, güzel hayat sunmaktadır. Buna rağmen şair, Allah'a sığınarak kurtulur. Aslında eserde ortaya konulan esas mesele insan ve onun nefsi arasındaki çatışmadır (Babayeva, 2013: 169). Aynı problem, yazarın "Aynadaki Yalan" romanının da konusudur. Başkişi Naci örneğinde insanın nefsiyle mücadelesi verilmektedir. Naci üniversitede felsefe asistanıdır. 40 yaşlarında, eski kocası ve babası büyükelçi olan güzeller güzeli Belma'ya aşık olan Naci onun sahtekarlıklarına, tüm hilelerine bildiği halde yine ona derin sevgi besler. Belma eserde şöyle tasvir edilir:

"O, saadetini erkeğine mahkum olmak yerine hakim olmakta bulmuş kadın tipinin son modeli" (Kısakürek, 2008: 22).

Aşk için her şeyini feda etmeye hazır olan Naci, aynı zamanda korkunç bir korku hissetmektedir. Aslında ruh ve beden çatışmaları da burdan başlar. Çok geçmeden, Naci bu aşkının geçici, aldatıcı olduğunu anlar. Onun karşısına köylü kızı Hatçe çıkar. Naci'nin kendi kendine bile itiraf edemediği Hatçe'ye duyduğu aşk, onu sanki uykudan uyandırır.

Eski Doğu felsefesinde kendini idrak eden, O'na, Hakikat Sultanı'na ulaşmanın yolu hak aşıklığından geçer. İnsanı O'na götüren en önemli duygu aşktır. Bu duygu insanın kalbinde en yüce hisler - kutsallık, sonsuzluk, asalet yaratır.

Eserin başında Naci, Belma'nın şahsında kadın çekiciliğinin, kadın güzelliğinin büyümesine kapıldığı halde, sonda artık Naci için kadın "O"na ulaşmak için bir vesileye dönüşür. Naci'ye göre kadın şöyledir:

"Kadın bir fikir, her şey bir fikir; ama kadın, üstün fikrin kalıba döktüğü heykel ... Onu o zann edip, kendisinde başlıyor ve bitiyor sandın mı, bu heykel çöküyor: tepesine bir yumruk inmiş balçığa dönüyor ve ortada sadece ötelerin ötesini gösteren, onun işaret parmağı kalıyor."

Kadın ancak muazzam bir ruh rejimi içinde vasıta ola bilir; gaye olunca da gökleri erkeğin üzerine yıkar. Onu, gayelerin gayesi yolunda bir işaretçi olmanın ve büyük visalden gizli bir tad getirmenin sınırında nasıl tutabilir bilmeli?" (Kısakürek, 2008; 50)"

Bir kadar ayrıntılarla verdiğimiz örnek Naci'nin kadın felsefesini açıklar.

Güzelliği, zekasıyla dikkati çeken Hatçe kan kanserine yakalansa da, dedesinin ve Naci'nin annesinin rızasıyla Naci'yle evlener, kısa süre sonra vefat eder. Naci kasırgalarda savrulan ruhuna sığınak arayışının çırpınışları içinde yaşar. Fikri, ruhu ve nefsi karşı karşıya gelir. Sanki iki Naci ortaya çıkar, birbiriyle çarpışır. Ruh ve beden çatışması, hafakanlar, bunalımlar, içindeki şüpheleri ile başbaşa kalır, bir sürü cevapsız soru beynini tırmalar:

"Şüphe.. Varlık mı? Yokluk mu? Isırdığı yerin sancısı hiç bir işgenceyle belirtilemez, o yıldız fezayı yutmaya çabalayan korkunç ağız... şüphe..." (Kısakürek, 2008; 45)"

Naci bu karmakarışık hislerin içinde çırpınıp durur. Naci nefsinin yenmek, insan-ı kamil zirvesine ulaşmak, O'nda varolmak istiyor. Ne aradığının farkında olan Naci ilk önce içindeki şüphelere son vermek ister. Bu fikirler Mevlana Celaleddin Rumi'nin

aşağıdaki düşüncelerini anımsatır:

"İnsan bir kap, bir çanak gibidir. Onun görünen kısmını (dışını) ne kadar yıkamak gerekiyorsa, içini de o kadar yıkamak gerekir. Çünkü Allah'ın şarabı ancak temiz bir kaba doldurulur, çünkü dökülecek madde kabın dışına değil, içine dökülür. Allah'ın Kur'an'da "Benim evimi temizleyen" sözü bunun içindir" (Ceferov, 2007; 95).

Demek ki, kâmil insanın iç alemi saf, temiz ve lekesiz olmalıdır. Bunun için ise öncelikle nefsini yenmeli, kalbinden haset, kıskançlık, çekememezlik gibi olumsuz duyguları çıkarmağı başarmalıdır. Naci hem rüyalarında, hem de gerçek hayatta nefsiyle çarpışır. N.Fazıl «Mümin-Kâfir» isimli eserinde nefs hakkında yazıyor:

"Her bireyin tepesinden geçmiş, çelikten, mahrut şeklinde kalın bir çadır var... Bu nefstir! Ne mutlu onu incelte-incelte sigara kağıdına çevirenlere ve içeriye nuru sızdıranlara!... Ve ne mutlu onu delip ileriye geçenlere! ...

Madem ki, nefs had tanımaz, doymaz, kanmaz. Sen de kes onun bütün istihkaklarını! (Kısakürek, 1986; 79)"...

Gördüğümüz gibi, N.Fazıl hem «Mumin-Kafir», hem «İdeolojiya Örgüsü», hem de tiyatrolarında insan ve nefs meselesine değinir. Bu eserdeyse nefs - iblis Belma'nın şahsında ortaya çıkıp, kendi güzelliği, cilvesiyle Naci'ni doğru yoldan alıkoymağa çalışır. H.Cavid'in eserinin kahramanı Arif'ten farklı olarak Naci de, Şair gibi ("Siyah pelerenli adam") kendini, ruhunu ona teslim etmez.

Kendisini arayan Naci mecazî aşkı Hatçe'nin şahsında bular. Ona göre kadın "içi ılık su dolu lastikten bir heykel, güzelliği besteleyen soylu çizgiler içinde billur bir iksir suyu" veya "evinin işini gören, makine şeklinde bir fayda aleti" değildir. O, Allah'a ulaşmak için bir araç olan esrarlı bir yaratıktır. Ona göre ideal kadın, "kendi NEFSİYLE aşına ve ya bu aşinalığa kendi öz nefsinin katmış" kişidir. Böyle bir kadını arayıp bulmak çok zor. İşte bu yüzden ünlü Don Juan'a hak kazandırarak der ki, Don Juan bir kadın "koleksiyoncusu" değil, aradığını bulamayan bir zavallıdır. Bu açıdan Naci mutludur. Ama mutluluk uzun sürmez, o Hatçe'yi kaybeder.

Naci anlar ki, sadece Hatçe'nin aşkıyla O'na ulaşamaz. "Ne arıyordu da bulamıyordu? ... Bu işin mutlaka bir hocası vardı, ama nerde? .. Bu işin gerçek tabibi mutlaka manalar alemindeydi; ama nasıl bulmalı"(Kısakürek, 2008; 49-51)?

Naci artık tasavvuf denilen ummana dalmış, her gün büyüyen özlemle, Mutlak Gerçeği aramaktaydı.

"Dağ dağ gezip bulacağı pınar da, çoktandır kapı, kapı dolaşıp aradığı üstün erdirici... Suyu bulanık olmayan pınar... Nasıl bulsun?.. Camilerde mi, sokaklarda mı, evlerde mi, mezarlıklarda mı nerede arasin?" (Kısakürek, 2008; 209)"

Naci anlar ki, O'na varma noktasında onu aydınlığa kavuşturacak yol göstericiye, gerçek kurtarıcıya, mürşide ihtiyacı var.

Nihayet, Naci mürşidini bular. Naci bu insana sığınak getirdiyinde sanki müzik şelalesi halinde çağlıyan anlamlar ona der:

"- Yalan, bu dünya yalan, aynadaki yalan". Aslında eserin adının "Aynadaki Yalan" olması da tesadüfi değildir. Aslında ayna - evren, bu dünya, maddi alem demektir. Aynadaki yalan - maddi alemin anlamsızlığı, fânîliği. Her şey yalandır, sadece gerçek bir O vardır.

Mürşidi ona "Var olmak istiyorsan, Allah` da yok ol" tavsiyesinde bulunur. "Var olmak istiyorsan, Allah'ta yok ol" kelimeleri ruhun nefs üzerinde zaferidir.

Eserin ismindeki “Aynadaki yalan” de tabiri aslında ruh ve beden çatışmasının simgesi anlamını taşımaktadır. Necip Fazıl bu motifi vermekle aslında çok derin felsefi meseleler üzerinde durar. Eserde sürekli olarak ayna motifi geçmektedir. Naci'nin hem iç çatışmalarında, monologlarında, hem de diyaloglarında bu motifle karşılaşırız.

Kamil insan için önemli olan ruhun nefis üzerinde zafer kazanması, aynadaki yalanları devire bilmesidir. Eserin esas şifresi burda açıklanır. Naci, onu Mutlak Hakikat'a götüren mübarekle tanışırken, sanki tüm manalar alemlerine şelale gibi çağlar:

“- Yalan, bu dünya yalan, aynadaki yalan” (Kısakürek 2008: 217).

Veya Naci eserin bir sahnesinde aynada kendini seyrederek. Bu zaman onun iç konuşmaları ayna motivini biraz da açıklar:

“İnsan.. Yüzünü bile tam görebilmekten aciz mahluk... Öyle ya; aynada sağ sola ve sol da sağa geçtiğine göre gördüğü tam kendisi mi? Ancak birbirimizi görebiliyor yahut gördüğümüzü sanıyoruz. Bir eksiğin daha büyük eksiği de aynada tecelli ediyor. Aynada, yahut bütün mücella satırlarda... Demek kendimizden bile gizlenmişiz...” (Kısakürek 2008: 217)”

Ayna – kainat, fani dünya, maddi alem anlamını vermektedir. Aynadaki yalan – maddeler aleminin anlamsızlığı, faniliyidir. Nitekim, aynaya baktığımızda sağımız sola, solumuz sağa geçer, tüm yalanlar burdan başlar. Oysa fani dünyada hakikat bildiklerimiz hepsi birer yalandır, yalnız bir gerçek var o da O'dur. N.Fazıl bu eserle kendini derk edemeğen, sadece fani dünya için yaşayan insanların aynadaki yalanlara kurban gittiğini göstermektedir. Mürid və Mürşid arasındaki söhbet bu gerçeğin şifresini bir az da açıklar:

“-Sen aynada yol almağa bakıyorsun! Devir o yolvermez sahtekarı da, ardından gizlediği gerçeğe ulaş!

-O, yakınlığı, haber vermek için yaratılmış mücella uzaklık... Şimdi, haydi git, o yalana dön, sırtını aynalara ver ve onların içinden yol almaya kalkanlara haykır! Başlarınızı aynaya çarpmayınız; Alnınızdan yaralanırsınız!...

Var olmak istiyorsan, Allah'ta yok ol” (Kısakürek 2008: 218).

Şairin “Çile” şiirinin de esas konusu budur. Çektiği azaplar, varlık yokluk muhasebesi, sonunda ise “Diz çok önümde diz çok ey zorlu Nefs”. Necip Fazıl'ın tüm eserlerini göz önünde bulundurduğumuzda demonizm, insan, İblis, Allah, ölüm, varlık yokluk muhasebesi gibi konuların ele alındığını görürüz.

İblis arketipinin konu edildiği yazarlardan biri de Samiha Ayverdi'dir. Samiha Ayverdi'nin “İnsan ve Şeytan” eserinde de tüm hayatını yükselme, daha iyi mevkilere gelebilme uğrunda geçiren, en iyi doktor düzeyine yükselen doktor Şevket'in ruhu ve cismi arasındaki çatışma anlatılmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz eserlerde olduğu gibi burda da aşk konusu geçmektedir.

Aslında elli senelik hayatı güzel bir şekilde geçen doktor Şevket, manevi değerlere önem veren asil bir hanımefendi olan eşi İsmet, annesinin bizzat peyki olan güzel kızı Güzin ve himaye ettiği yeğeni Ferhat beylerle beraber gayet rahat ve güzel ömür sürmektedir. Tüm ömrünü meslek hayatındaki başarılarına adayan Şevket, kaynının kızlığı Lale'ye rastladığı zamana kadar ömrünü hep şöhret, yükselme hırsıyla geçirmektedir. İlk başlarda Lale'yi kesinlikle reddedip konuyu karısına açmak istese de, onun güzelliği, işvesi karşısında fazla duramaz, şöhreti, yükselme hırsını, güzel ailesini, adını-sanını her şeyini bırakır. Şevket'in ruh ve bedeni arasında keskin bir çatışma başlar. İç konuşmada onun içindeki kıyamet aşağıdaki gibi ifade olunmaktadır:

“İnsanların gıdalandıkları maddelerin içinde zehir de vardır, fakat zehirlenmezler, çünkü faydalı dozu aşmaz. Lakin bir zehir şişesini kaldırıp içenin, “Ne oldu bana, ölüyorum”, demesi ne gülünçtür.

İşte, ben de zehir şişesini ağzıma dayamış bir zavallıyım; onu hem içmek, hem de zehirlenmemek istiyorum.

Fakat hayır, içmeyeceğim, onu taşlara, kayalara çarpıp parçalayacağım, kurtulacağım. (Ayverdi, 2004: 156)“

Şevket kendisiyle mücadele ederek, içinde daha yeni yeşermeye başlayan şeytanı mahvetmeye çalışır. Ama buna rağmen kendini yenemez, “İblis”in kahramanı Arif gibi şehvetine kurban gider, önce kovmaya çalışsa da, sonra ruhunu gönlünü ona teslim eder.

Eserde dikkati çeken en önemli nüans, Şevket’in tüm bunların farkında olması ve direnişidir. Tüm bunlara rağmen, gayriihtiyari, nefesine teslim olmak isteği de vardır. Tüm ömrünü adadığı sevgili hastanesinde, hastalarının yanında bile sıkılmaya başlar. Bir şöhret esiri olan Şevket, artık şehvetin kuluna dönüşür. Şevket her şeyini tüm ruhunu, varlığını güzel Lale’ye feda etse de, onu büsbütün yakan bir ihtirasın peşinde olduğunu da iyi bilir:

“Sırasında bir kıvılcım bir kaşaneyi heba ediyor; zira ateşin vazifesi yakmak. Peki, o vazifesini biliyor da, biz insanlar niçin ondan korunmanın bir borç olduğunu idrak edemiyoruz? Şehvet de bir ateş değil mi? (Ayverdi, 2004: 156)“

“Meğer insanların, kendilerinden bile gizli, sinsi sinsi uyuklayan öyle hisleri varmış ki, fırsat bulunca önüne geçilmez bir fevranla silkinip uyanabiliyormuş. Belki ben ömrüm boyunca bu yüzü peçeli ve öldürücü afeti içimde beslemişim. Belki onu canımla, kanımla beslediğimin farkında bile olmayarak, yaşatmışım. (Ayverdi, 2004: 156)“

Eserden örnek verdiğimiz bu monologlarda, aynı zamanda bir çatışma vardır. Şevket kendisiyle mücadele ederek, içindeki şeytanı mahvetmeye çalışsa da, bunu yapamaz. En garibi, yukarıda kaydettiğimiz gibi Şevket’in tüm bunların farkında olması ve direnişidir. Hatta, sinirlenerek Lale’ye

“Sen insanların şerrinden kaçdıkları şeytansın, bir canavarsın (Ayverdi, 2004: 168)“

dediğinde bile, Lale ona şaka yaparak,

“- Doğru... fakat ayakları öpülen bir şeytan” (Ayverdi, 2004: 168)

diyerek, ortalığı yumuşatır. Burada da, mutlu olmaya çalışan Şevketin azapları ifade olunmaktadır:

“Beni de onun bu sözleri güldürdü; fakat bu gülüşte belki de hayatımın en büyük acısı, en yaman azabı karışıktı.

Benim için “Şeytana uydu, zavallı adam..” diyorlar. Doğru, fakat eksik söz. Eğer bende ondan bir cinsiyet olmasaydı, nasıl uyabilirdim? Demek ki, ben de biraz şeytanmışım; yahut asıl şeytan benmişim” (Ayverdi, 2004: 168).

Şevket öyle bir azabın içindedir ki, kendisini çöplüğe atılmış leşe benzetir. Öyle bir leşe ki, vücudunun her yerini sanki her gün yırtıcılar, kargalar insafsızca didiklerler.

Halbuki evveller herkes ona “iyi adam” der, saygı duyarlardı. Ama bu gün o şehvet ateşi namını, ailesini herşeyini yakmış, kül etmiştir.

O, büyük bir pişmanlık içinde, gerçeği derk eder. Sanki bir hendeğe düşercesine, gerçeğin kucağına atılır.

-“Her şeyi bildim, fakat seni bilmedim Allah’ım! Her şeyi öğrendim, fakat seni unuttum Tanrım. İşte sen de şimdi kendime faydalı olacak şeyleri bana unutturdun!

Karımın dediği gibi, mal, ikbal, alkış ve muvaffakiyet, hep hilkatın tebessümleri, senin bize gülümsemenmiş (Ayverdi, 2004: 180)”.

Bunların farkında olmayan ihtiyar doktor Şevket Lale için herşeyinden vazgeçerek, gönüllü şekilde kendisini odaya hapseder, en önemlisi ayrı ayrı dünyaların insanı olduğunu, aralarında herhangi bir uyum olmadığını derk etse de, ondan kopamaz, onun her emrine ram olarak, onun istediği her şeyi hatta kendisi tamamen karşı olduğu halde yine de yapar. O, içindeki bu ihtirasa kendisi bile şaşmaktadır. Lale'ye duyduğu aşkın, insanı yücelten ilahi bir aşk olmadığını da iyi bilir;

“Ne olurdu, sevdiği ve aşkına esir olduğu için yükselen kimselerden olsaydım. Evet, ben, aşkları yüzünden ilham alan büyükler zümresinden değildim.

... Onları aşkı; benimki şehvet (Ayverdi, 2004: 183)”

Hak aşkıları sevgiliyi ona ulaşmak için bir vasıta bilip severler, Şevket'in kalbinde ise ihtiras, genç ve güzel Lale'yi kaybetmek, kıskançlık duyguları yuva yapmıştır. Şevket'in gözleri o kadar bağlanmıştır ki, Lale'nin, eşi ve kızının yaşadığı daireyi isteyişine bile itiraz edemez. Şevket'in içindeki çatışma en yüksek düzeye ulaşır, özellikle de, kızı Güzin'in defterindeki tasavvufi-felsefi satırlar onu biraz da kendisine yaklaştırır. Geçmişine özlem duyar. Eşeğin beklenmedik çiftesinden fırlayıp yere düşen Lale'nin ölümü onu hiç üzmez. Hatta, kendisini toparlayarak,

“- Şeytan ölmüş! dedim.

Beni delirdi zannettiler ve biraz daha korktular”.

Halbuki, onun bu davranışları, onun kendi-kendisini buluşu, gerçekleri derk edişinin ifadesidir. Yazar gösterir ki, aslında gözle görülen, insanları kötülüklerle sürükleyen şeytan-insanlardan kurtulmak pek zor değil, önemli olan içimizdeki şeytanı öldürmemiz, kendimizden kurtulmamızdır. Şevket kendi iç dünyasına bakmaya çalışır ve orada tamamen yeni bir Şevket bulur. Bu yeni Şevket gözleriyle, kulaklarıyla, tüm davranışlarıyla zina etmiş o insan değildir artık. Onun kalbinde hatta onu bu yola sürükleyen Lale'ye bile nefret yoktur. Zaten neden olsun ki! İçi dolu olan zehir kadehini son damlasına kadar içen kendisi değil midir? Onu aldatıp yolundan saptırsa bile, aslında içindeki sinsi duygularını uyandıran, maharetle şeref peçesini yüzünden kaldırarak içindeki o gizli hayvani çehreyi ortaya çıkaran o değil midir? !..

Kendini bulan, Rabb'ini bulan Şevket'in son kısımdaki iç konuşması özellikle dikkati çekmektedir.

“O öldü; fakat eğer ben benden ölmeseydim, bu ölümle ondan kurtulamaz, bu ölüm beni kendi şeytanımın elinden kurtaramazdı (Ayverdi, 2004: 247).

...artık ben, bu iğrenç ve mülevves adam değilim. İdrakinizin kavramayacağı başka, bambaşka bir insanım (Ayverdi, 2004: 248)”.

Samiha Ayverdi de, H.Cavid de, aynı zamanda Necip Fazıl da eserlerinde İblis'in aslında insanın içinde olduğunu göstermektedir. “İnsan ve Şeytan”ın kahramanı, içinde iblisten bir zerre olmasaydı, nasıl ona uyabilirdim, diye feryat etmektedir. “İblis” eserinin sonundaki İblis'in monoloğunda da aynı fikirler geçmektedir:

Lakin beni tahkir eden, ey ebleh ü miskin!

Oldukça musallat sana, bil, nefis-i leimin,

Pencemde demadem ezilip kıvrılacaksın,

Daim ayak altında sönüp mahvolacaksın.

Bensiz de, emin ol size rehberlik eden var:

Kan püsküren, ateş savuran kinli krallar,

*Şahlar, ulu hakanlar, o çılgın derebegler,
Altın ve kadın düşkününü divane bebekler.
Bin hile kuran tilki siyasiler, o her an
Mezheb çıkararak, yol ayıran hadim-i edyan;
Onlarda bütün fitnevü şer, zülm ü ihanet,
Onlar duruyorken beni tahkire ne hacet?!
(Hüseyin Cavid, 2013: 163).*

Monologdan verdiğimiz parçadan aynı dönemin büyük yazarlarının eserlerinin ana fikri arasında bir benzeşmenin olduğu ortaya çıkmaktadır

Sonuç

Yapılan incelemede eserler arasında tür bakımından farklılık olmasına rağmen konu bakımından benzerlik olduğu tespit edilmiştir. Şunu kaydetmemiz gerekir ki, “Aynadaki Yalan” ve “İçimizdeki Şeytan” roman, “Siyah Pelereanlı adam” ve “İblis” tiyatro olsa da, bu eserlerde Allah’la Şeytan arasında yırtınan insan ruhunun faciası ele alınmaktadır. İncelenen eserlerde İblis’in yani nefsin insanı kötülöklere sürüklediği, ruh ve beden arasında büyük bir çatışmaya sebep olduğu gösterilmektedir. Bu çatışmanın içerisinde insanın arınması, ona ulaşması, kendini bulma çabası dikkati çekmektedir.

Kaynakça

- AKÇAL, M., (2007). *Sâmiha Ayverdi’nin Üç Eserinde Tasavvufi Unsurlar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKDENİZ, Y., (2010). *Sâmiha Ayverdi’nin Eserlerinde Dini ve Manevi Unsurlar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ASGERZADE, L., (2005). *Hüseyin Cavid ve Şark; Asgerzade L. Hüseyin Cavid: Muhiti ve Muasirleri*. Bakı.
- AYVERDİ, S., (2004). *İnsan ve Şeytan*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları..
- AYVERDİ, S., (2007). *Kur’an Ahlakı Nedir?*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- AZİZOVA, N., (2000). *H. Cavid Dramaturgiyasında İnsan, İblis, Tanrı (“Şeyh Sinan”, “İblis”, “Peygamber”)*. Bakı.
- BABAYEVA, E., (2013). *Necib Fazil Kısakureyin Yaradıcılık Yolu*. Bakı.
- CAVİD, H., (1963). *Pyesler*. Bakı.
- CEFEROV, M., (2007) *Eşq pərvanəsi M.C.Rumi*. Bakı: Nurlar.
- GARAYEV, Y., *Facia ve Kahraman*, Bakı:Azərneşr.
- GARAYEV, Y., (1965). *Facia ve Kahraman*. Bakı: Azerb. SSREA Neşriyyatı.
- GARAYEV, Y., (2005). *Ön söz. H.Cavid’in Yaradıcılığı*. Bakı:Lider.
- QASIMOV, C., (2003). *Mahpus Tercumeyi-Halı*. Bakı:Sada.
- HABİBBEYLİ, İ., (2004). *X asrın Evvelleri Azərbaycan Yazıçıları*. Bakı: Nurlan.

- HANDAN, R. Z., (1981). *Cavid Sanatı*. Bakı: Yeni Kitap Matbaası.
- Hüseyin Cavid Eserleri* (2013). (hızl. A. TURAN). İstanbul: Küsena Yay.
- Hüseyin Cavid taleyi ve seneti (Makaleler)*. (2007). Bakı: Nurlan.
- KISAKÜREK, N. F., (2008). *Aynadaki Yalan*. İstanbul: Büyük Doğu Yay.
- KISAKÜREK, N. F., (2008). *Siyah Pelerenli Adam*. İstanbul: Büyük Doğu Yay.
- KISAKÜREK, N.F., (1986). *Mumin-Kafir*. İstanbul: Büyük Doğu Yay.
- QULIYEV, Ə., (2007). *Hüseyin Cavidin Dili Hakkında/ Taleyi ve Sanatı* (Tert.Ed. ve Toplayan İ. Habbibeyli). Bakı.
- Quran-i Kərim məali*. (2006). / Tərc. ed: Z. M. Bünyadov, V. M. Məmmədəliyev. Bakı: Qismət.
- MEMMED, T., (2010). *XX asr Azərbaycan Edebiyatı*. Bakı: Apastrof.
- MEMMEDLI, C., (2013). *H. Cavidin Maarifçi ve Edebi-Nezeri Görüşleri*. Bakı: Mütercim.
- MEMMEDLI, C., (2014). *H. Cavid ve XX asır Garb Felsefi Düşüncesi*. Bakı: Mütercim.
- MESUD, A., (1975). *H. Cavidin Romantizmi*. Bakı.
- TAGIOĞLU, Ə., (1991). *Hüseyin Cavid Yaradıcılığı ve Dünya Edebiyyatında Demonizm*. Bakı: Elm.
- TURAN, A., (2010). *Cavidname*. Bakı: İlim ve Tahsil.
- YÜKSEL, A., ULUANT, Z., (2005). *Sâmiha Ayverdi*. İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- ÖZPAY A. N.Fazılın romancılığı üzerine // Hece aylık Edebiyat Dergisi, 2005, S:9, Ocak, s. 446-453
- <http://meal.ihya.org/kurandan-ayetler/kuranda-gecen-iblis-ile-ilgili-ayetler.html>
- <http://www.alislam.org/quran/Holy-Quran-Turkish.pdf>